

Отримана 23.12.2021

Прорецензована 27.12.2021

Прийнята до друку: 18.01.2022

e-mail: vitali_turenko@ukr.net

DOI: 10.25264/2312-7112-2022-23-8-13

Туренко В. Концептуалізація політико-філософської проблематики у спадщині Ксенофана і Геракліта. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філософія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, 2022. № 23. С. 8–13.

УДК 141

Віталій Туренко**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ
У СПАДЩИНІ КСЕНОФАНА І ГЕРАКЛІТА**

В статті концептуалізується політико-філософська спадщина двох представників іонійської ранньогрецької філософії – Ксенофана та Геракліта. Встановлено, що Колофонський мислитель був одним з перших філософів, який опинився в ситуації політичного вигнання. Його праці наповнені критикою існуючого суспільно-політичного ладу як щодо верхівки міста (тирана), так і пересічних громадян. Через це ми бачимо негативне ставлення Ксенофана до тиранії, надмірної пихатості і чванливості, оскільки все це може призвести до дестабілізуючих і деструктивних явищ у соціумі – громадянських конфліктів та міжусобиць. Доведено, що філософська та суспільно-політична діяльність Геракліта є амбівалентною: якщо жителі рідного міста його не розуміли, засуджували, то з інших міст Іонійського регіону, балканської Греції та Персії лунали досить позитивні і схвальні відгуки. На відміну від Ксенофана, філософ позитивно ставився до тиранії, яка існувала в місті Ефес. Це, на наш погляд, було обумовлено тим, що сам Геракліт походив з царського роду, а тому йому було близьке розуміння того, що влада має зосереджуватися в руках однієї людини, але не народу загалом.

Ключові слова: Геракліт Ефеський, Ксенофан Колофонський, політико-філософська рефлексія, рання грецька філософія, іонійські мислителі, тиранія.

Vitalii Turenko**CONCEPTUALIZATION OF POLITICAL AND PHILOSOPHICAL PROBLEMS
IN THE LEGACY OF XENOPHANES AND HERACLITUS**

The article conceptualizes the political and philosophical heritage of two representatives of Ionian early Greek philosophy – Xenophanes and Heraclitus. It is established that the Colophon thinker was one of the first philosophers to find himself in a situation of political exile. His works are filled with criticism of the existing socio-political system, both in relation to the top of the city (tyrant) and ordinary citizens. Because of this, we see a negative attitude of Xenophanes to tyranny, excessive arrogance and arrogance, as all this can lead to destabilizing and destructive phenomena in society – civil conflicts and strife. It is proved that the philosophical and socio-political activities of Heraclitus are ambivalent: if the inhabitants of his hometown did not understand him, condemned him, then from other cities of the Ionian region, Balkan Greece and Persia received quite positive and positive feedback. Unlike Xenophanes, the philosopher was positive about the tyranny that existed in the city of Ephesus. This, in our opinion, was due to the fact that Heraclitus himself came from the royal family, and therefore he had a close understanding that power should be concentrated in the hands of one man, but not the people as a whole.

Key words: Heraclitus of Ephesus, Xenophanes of Colophon, political and philosophical reflection, early Greek philosophy, Ionian thinkers, tyranny.

Коли мова заходить про античну політичну філософію, то, перш за все, на думку спадає спадщина Платона, Аристотеля, подеколи піфагорійської, або ряду елліністичних шкіл. Водночас, частіше за все, напрацювання ранньої грецької філософії (за виключенням Демокрита) залишаються ніби «за лаштунками», «в тіні» дослідників, як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Не є в цьому виключення і такі відомі представники іонійської філософії як Ксенофан Колофонський та Геракліт Ефеський.

Наукові дослідження А. Лебедева, М. Лаптевої, І. Сурікова, С. Лонга та інших становили основою нашого дослідження, однак в них лише побіжно спостерігаємо розгляд політико-філософської проблематики в фрагментах ранніх грецьких мислителів.

Відповідно, **метою цієї статі** – розкриття ключових політико-філософських ідей та проблем у збережених фрагментах і свідченнях про Геракліта та Ксенофана.

Ксенофан Колофонський – постать доволі оригінальна і неоднозначна. На відміну від інших ранніх іонійських мислителів, все його доросле життя не було пов'язане з рідним містом – Колофоном, а з південноіталійським – Елей. Втім, його ті чи інші світоглядні переконання схиляють думки біль-

шості сучасних істориків філософії про належність його саме Іонійському регіону, а не Елейській школі.

Досократик, не залишив після себе фактично жодних думок стосовно досліджуваної проблематики, однак все його життя і ті чи інші вірші, збережені у пізніших авторів, яскраво демонструють його політичні переконання. Тому, можна концептуалізувати наявні для нас джерела про Ксенофана і в контексті досліджуваної нами проблематики.

Якщо починати розмову про цього мислителя, то слід зауважити про причини чому він залишив своє рідне місце. На нашу думку, можна виокремити дві версії:

- військова інтервенція персів в Колофон;
- несприйняття тиранічного устрою в рідному місті.

Розглянемо надалі кожну з цих версій більш детальноше.

Якщо говорити про першу версію, то зокрема підтвердження цьому знаходимо у текстах Діогена Лаерція [Diog.Laert II 18-19]¹ і Афінея [Ath.II 54e] відповідно:

«ἤδη δ' ἑπτὰ τ' ἔασι καὶ ἐξήκοντ' ἐνιαυτοὶ βληστρίζοντες ἐμὴν φροντίδ' ἀν' Ἑλλάδα γῆν· ἐκ γενετῆς δὲ τότε ἦσαν ἐεῖκοσι πέντε τε πρὸς τοῖς, εἴπερ ἐγὼ περὶ τῶνδ' οἶδα λέγειν ἐτύμως.»	«Ось вже сім і ще шістьдесят років минуло, Як з своїм розумом мандрую землею Еллади. Зроду ж було тоді мені двадцять п'ять, якщо тільки при свідомості ще вірно про це говорити...»
«πᾶρ πυρὶ χρῆ τοιαῦτα λέγειν χειμῶνος ἐν ὄρη ἐν κλίνῃ μαλακῇ κατακείμενον, ἔμπλεον ὄντα, πίνοντα γλυκὺν οἶνον, ὑποτρῶγοντ' ἐρεβίνθους: τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν, πόσα τοι ἔτη ἐστί, φέριστε; πηλίκος ἦσθ' ὄθ' ὁ Μῆδος ἀφίκετο;»	«Ось про що потрібно вести бесіду взимку У вогнища, лежачи на м'якому ложі, наївшись, Солодке попиваючи винце, заїдаючи горошком; "Ким ти є чоловіче, звідки? Років тобі скільки, шановний? Скільки було тобі, коли прийшов Мідієць?"»

На основі цих двох фрагментів, можемо висувати, що ця вимушена еміграція Ксенофана пов'язується із завоюванням Іонії персами в 546 р. до н.е., оскільки, за свідченням самого мислителя, він народився в 571/570 р. до н.е.

Однак, ми все ж притримуємося версії, що досократик покинув батьківщину, не бажаючи жити під владою персів, але в його свідомості ця подія залишила слід, ставши свого роду значущим періодом. Тому, і Діоген Лаерцій причиною еміграції філософа вбачає в участі в політичній боротьбі всередині поліса або особисті нападки на Колофонського тирана (або тиранів), чий імена і подробиці правління невідомі. На підтвердження цьому слід зазначити думку І. Сурікова: «Як у всіх високо-розвинених областях Греції, у полісах іонійців постійно йшла напружена внутрішньополітична боротьба. За її напруженістю і тривалістю мало який регіон Еллади міг порівнятися з Іонією. Боролися один з одним угруповання аристократів; відомі і випадки протистояння багатих та бідних. Міжособні конфлікти дуже часто призводили до встановлення тиранічних режимів, і тиранія стала в архаїчній Іонії особливо поширеним явищем» [3, с. 27].

З огляду на неприязне ставлення давньогрецького мислителя до цієї форми правління, можна припустити, що вигнання було санкціоновано тиранічним режимом. Вороже ставлення до нього знаходимо як в самому переказі про Ксенофана, так і в його збережених елегіях.

Загалом, він писав вірші гекзаметрами на різні теми: історію, сатиру, космогонію та теологію, але, наскільки нам відомо, про політику лише побіжно. Зокрема, ми це бачимо у фрагменті, де описується хода на агору розкішно одягнених і витончено зачесаних Колофонських аристократів [Xen.155]:

«ἀβροσύνας δὲ μαθόντες ἀνωφελέας παρὰ Λυδῶν, ὄφρα τυραννίης ἦσαν ἀνευ στουγερῆς, ἦσαν εἰς ἀγορὴν παναλουργέα φάρε' ἔχοντες, οὐ μείους ὥσπερ χίλιοι εἰς ἐπίπαν, αὐχάλοιοι, χαίτησιν ἀγαλλομεν εὐπρεπέεσσιν ἀσκητοῖς ὁδμῆν χρίμασι δευόμενοι.»	«Марну розкіш дізналися вони від лідійців, Без тиранії доки мерзотною жили ще, На агору виходили в суцільно пурпуровому одязі, Відразу не менше ніж тисячами загальним числом, Чваняться, пишністю своїх зачісок пишались, Всі просочившись наскрізь запахом тонких парфумів»
---	--

¹ Цитування праць античних авторів здійснюється згідно усталеної пагінації.

«Коли Ксенофан народився, підкреслює Г. Лонг, Колофон перебував під пануванням Лідії місто процвітало; заможне населення насолоджувались різного роду розкішшю, наприклад, фіолетові халати та волосся, вишукано одягнені та залиті парфумами. Потім з приходом персів настала "ненависна тиранія". Розкоші багатих виявились практично знецінені, і мислитель разом з іншими емігрував на Захід, як і жителі Фокії та Теоса. Контекст Xen.155 передбачає соціальну критику аристократії, яка жила заради власного задоволення; хоча філософ менш гострий, ніж Феогнід з Мегари, який пояснював падіння Колофона надмірною зухвалістю (надмірністю)» [9, с.114].

Процитований фрагмент свідчить, що не тільки аристократичні цінності, а й саме положення аристократії під кінець архаїчного періоду зазнає змін: судячи з реплік іонійських авторів, зауважує М. Лаптева, вона втрачає колишню соціальну стабільність. У VI ст. до н. е. «мерзенна тиранія», як називає її досократик, розстрошила майнове благополуччя і корпоративну солідарність неоднозначних тільки Колофонського, так мальовничо представлених цим поетом. Доля Гіппонакта, вигнаного Ефеськими тиранами Комасом і Афінагором, і який опинився в сусідньому Колофоні, аристократа, щов лють від злиднів і принижень, що спіткали його, ймовірно, не рідкісний в ті часи випадок [1, с.12].

Також слід зауважити, що Діоген Лаерцій приписує ранньому грецькому мислителю наступне судження: «з тиранами потрібно говорити або як можна менше, або якомога солодше» [IX, 19-20]. До речі, це цілком можна пов'язати з ще одним епізодом життя раннього грецького мислителя. Мова йде про те, що в кінці життя, ймовірно, вже в якості відомого філософа, Ксенофан разом з Епіхармом відвідав Сиракузького тирана Гієрона [Clem. Strom., I, 14, 64, 2]. Навряд чи цей візит змінив його ставлення до тиранічної форми правління, тому й виникла така сентенція.

Тому, продовжуючи цю стратегію рефлексій іонійського мислителя, також варто зауважити про ще один сюжет, а саме роздуми про те, що є головним для суспільно-політичного буття.

Загалом, те, що добробут міста залежить саме від його доброго урядування, був загальновідомим у часи Ксенофана. Зокрема, ми це бачимо в одному з Гомерівських гімнів: «Самі ж вони наповнені красивими жінками місто – правлять відповідно до добрих законів. Багатство і щастя з ними» (αὐτοὶ δ' εὐνομίησι πόλιν κάτα καλλιγύναϊκα κοίρανέουσ', ὄλβος δὲ πολλὸς καὶ πλοῦτος ὀπηδεῖ) [НН 30 11-12].

Втім, саме ідея про те, що мудре правління залежить від корисних вказівок мислителя, а не від слави провідних олімпійських переможців, видається однією з ключових думок Ксенофана. Зокрема, філософ пише наступне [Xen.152]:

<p>«ῥώμης γὰρ ἀμείνων ἀνδρῶν ἢ δ' ἵππων ἡμετέρῃ σοφίᾳ. ἀλλ' εἰκῆι μάλα τοῦτο νομίζεται, οὐδὲ δίκαιον προκρίνειν ῥώμην τῆς ἀγαθῆς σοφίης· οὔτε γὰρ εἰ πύκτης ἀγαθὸς λαοῖσι μετεῖη οὔτ' εἰ πενταθλεῖν οὔτε παλαιμοσύνην, οὐδὲ μὲν εἰ ταχυτῆτι ποδῶν, τόπερ ἐστὶ πρότιμον, ῥώμης ὅσσ' ἀνδρῶν ἔργ' ἐν ἀγῶνι πέλει, τούνεκεν ἂν δὴ μᾶλλον ἐν εὐνομίᾳ πόλις εἴη· σμικρὸν δ' ἂν τι πόλει χάριμα γένοιτ' ἐπὶ τῷ, εἴ τις ἀεθλεύων νικῶι Πίσαο παρ' ὄχθας· οὐ γὰρ παίει ταῦτα μυχοὺς πόλεως.»</p>	<p>«Сили людей і коней перевершує наша софія. Цілком необдуманий цей звичай, не справедливо віддавати перевагу силі перед доброчесною мудрістю. Допустимо, серед людей є один, який добре боксує, або перший у боротьбі, або у п'яти змаганнях, або навіть у швидкості ніг (що найбільше шанується серед усіх звершень чоловіків у змаганнях): не з цієї причини місто мало б кращий лад. Малим є насправді джерело радості для міста, що йде від спортсмена-переможця на змаганнях на березі річки Піза: адже це не те, що живить вулиці міста»</p>
---	--

Критика Ксенофана обертається навколо протистояння між ῥώμης (фізичною силою) та власне σοφία («мистецтво/мудрість»). Термін σοφία може означати як «мистецтво» у значенні «поетичної майстерності», так і «мудрість». Вчені довго дискутували щодо того, яке з двох значень тут переважає, але ми притримуємося думки, що σοφία в цьому контексті означає саме мудрість, тобто знання, передане іонійцем за допомогою його поезії. Філософ стверджує, що його σοφία краща за фізичну силу, і, незважаючи на звичну практику, неправильно (δίκαιον) віддавати перевагу силі добрій мудрості. Хороший спортсмен (ἀγαθῆς), як наголошує досократик, навіть якщо він найкращого типу, тобто хороший бігун, не покращив би міську евномію, як це може зробити мислитель завдяки своїй власній σοφία.

Порівняння між хорошим мудрістю та хорошою спортивною майстерністю є важливим, оскільки воно включає розуміння переваги державного над приватним інтересом. Хороший спортсмен здатний досягти великих достоїнств, але практичні наслідки його здібностей, окрім невеликої та ефемер-

ної радості для громадян, насправді обмежуються особистими здобутками, описаними в першій частині вищезазначеного фрагменту. На відміну від цього, σοφία Ксенофана може ефективно сприяти доброму порядку полісу і, отже, його процвітання.

Водночас, якщо говорити про політико-філософські інтенції Геракліта Ефеського, то слід зауважити, що загалом постать цього мислителя є досить непростою і неоднозначною.

Сам філософ за походженням не був пересічним громадянином, або просто при дворі, а безпосереднім нащадком царського роду. Народився мислитель в аристократичній родині бл. 540 р. до н. е. в м. Ефесі, в Перській імперії. Діоген Лаерцій каже, що Геракліт відрікся царства (басилея) на користь свого брата [Diog.Laert.IX 6], а Страбон підтверджує, що в Ефесі існувала правляча царська сім'я, яка походила від іонійського засновника Андрокла. Про те якими правами міг потенційно володіти Геракліт, зазначає видатний античний географ [Strabo 14, 3]:

«Таύτης δέ φησι Φερεκίδης Μίλητον μὲν καὶ Μυοῦντα καὶ τὰ περὶ Μυκάλην καὶ Ἐφεσον Κᾶρας ἔχειν πρότερον, τὴν δ' ἐξῆς παραλίαν μέχρι Φωκαίας καὶ Χίον καὶ Σάμον, ἧς Ἀγκαῖος ἦρχε, Λέλεγας· ἐκβλήθηναὶ δ' ἀμφοτέρους ὑπὸ τῶν Ἴωνων καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Καρίας ἐκπεσεῖν. ἄρξαι δέ φησιν Ἀνδροκλον τῆς τῶν Ἴωνων ἀποικίας, ὕστερον τῆς Αἰολικῆς, υἱὸν γνήσιον Κόδρου τοῦ Ἀθηνῶν βασιλέως, γενέσθαι δὲ τοῦτον Ἐφέσου κτίστην. διόπερ τὸ βασιλείον τῶν Ἴωνων ἐκεῖ συστήναί φασι, καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὀνομάζονται βασιλεῖς ἔχοντές τινας τιμᾶς, προεδρίαν τε ἐν ἀγῶσι καὶ πορφύραν ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπτωνα ἀντὶ σκῆπτρου, καὶ τὰ ἱερά τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος».

«За його (Ферекіда Афінського) словами, Іонійську, а згодом Еолійську колонізацію очолив Андрокл, законний син афінського царя Кодра, і він став фундатором Ефеса. Ось чому, як кажуть, Ефес став столицею Іонійського царства, і що походять від цього роду (Андрокліди) ще й досі називаються «царями» (басилевсами) і мають деякі привілеї: проедрії на агонах, пурпурну мантию як прикметну ознаку царського роду, палицю замість скіпетра, і в їхньому віданні знаходяться священні обряди Деметри Елевсинської».

Тому, зауважує відомий дослідник ефеського мислителя, А. Лебедев, «походження Геракліта пояснює його підвищений інтерес до релігії і народним культів з одного боку, і до політики і законам – з іншого. В архаїчну епоху зв'язок релігії і політики був дуже тісний (для греків сполучним поняттям двох сфер було νόμοι 'закони' або 'звичаї'), з трьох розділів гераклітівського трактату одна була присвячена полісу, інша – богослов'ю, а згідно Діодота правильна назва трактату має бути «Про політію» (про державний устрій), а не «Про природу», і сам факт посвяти книги в храм Артеміди Ефеської є досить примітний» [2, с.13].

Відповідно, Геракліту політична проблематика була близька як теоретичному, так і в практичному аспектах. Йому важливо була осмислення політичної ситуації, яка була загалом в Іонії, так і в Ефесі, зокрема. Через це, ті чи інші події, які відбувались в суспільстві відбивалися і в його збережених фрагментах. Зокрема, можна навести декілька подій:

- 1) знищення Мілета персами;
- 2) встановлення персами демократичного устрою в Ефесі.

Розглянемо кожен з цих епізодів більш детальноше.

«У підкорених іонійських полісах, підкреслює А. Лебедев, перси насаджували тиранічні режими. Ставленники персів були, як правило, «свої чоловічки», які прислужували Великому царю або його сатрапам. За свідченням Геродота, їх влада цілком залежала від Дарія. Невдоволення тиранами-коллабораціоністами в грецьких містах було повсюдним і в 499 р. до н.е. вилилося в Іонійське повстання, яке підняв мілетський правитель Арістагор, який оголосив про перехід до народного правління (ісономії), щоб заручитися підтримкою співгромадян. Один з проперсидських тиранів, Коесит Мітіленський був забитий каміннями. Тому, це повстання було з нечуваною жорстокістю придушене персами і закінчилося страшною трагедією: після програної союзниками битви при Ладі в 494 р. до н.е. перси знищили «красу і гордість» Іонії – Мілет, найбільш високорозвинене в культурному, науковому, технологічному і торгово-економічному плані місто Стародавнього світу» [2, с.14].

Споглядаючи все це, Геракліт написав наступну славнозвісну сентенцію, яку знаходимо в «Запереченні всіх ересей» представника апологетичної традиції Іполіта Римського [Hippolytus, Refutatio IX 9, 4]: «Війна батько всіх істот, і цар всіх істот: одних вона являє богами, інших людьми, одних творить рабами, інших вільними» (Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστὶ, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἐδείξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους) [DK 22 B 53]. Саме ця фраза і є однією з ключових в контексті того, що саме даний мислитель є основоположником філософії змін

і трансформації та політичної транзитології і дотична до найбільш відомої його сентенції «Все тече, все змінюється» (πάντα ῥωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει) [Crat.402a].

Геракліт вважав, що незмінною рисою всього суцього, в т.ч. і політичного життя є феномен зміни. Однак незрозуміло, чи думав він, що лежать в основі цих змін завжди одні й ті ж причини. Безперечним є те, що він вірить, що все суще може функціонувати. Таким чином, оскільки вони беруть участь в конфлікті між протилежностями, конфлікті, який триває в стані руху (поток), за його словами: «слід розуміти, що війна – це звичайний стан, що боротьба – це справедливість, і що все приходить пройти через примус до розбрату» [5].

Досократик був відомий жорсткими нападками на Гомера за засудження ідеї про розбрат між людьми і богами. Мислитель бачив розбрат як дуже важливу передумову для підтримки ритму всіх речей. Тому, якщо боротьба буде видалена з життя і людства, життя буквально припинить своє існування. За його словами: «Гомер помилився, сказавши: «...зникла б ця боротьба серед богів і людей». Бо, якби це сталося, тоді все перестало б існувати» [11].

Реальність, в т.ч. і політична для Геракліта тоді була глибоко вкорінена або заснована на суперечках, які самі по собі засновані на принципах діалектики. Таким чином, реальність життя заснована на циклічному паттерні, який постійно змінюється. Однак, філософ не зміг відповісти на питання, чи дійсно все змінилося. Відповідно, можна зробити такий умовивід: якщо це вчення Геракліта істинно, то ні наука, ні філософія неможливі. Навіть коли наука говорить про зміни, вона повинна говорити про те, що в них є щось постійне. Якщо в реальності немає нічого постійного, то про неї не може бути ніякого наукового знання.

Виходячи з вищезазначеного, деякі автори [6-7; 8, с.287; 12, с.36] припустили, що Геракліт зайшов надто далеко у своїй філософії змін і доктрині потоку. Таким чином, більшість питань і проблем, піднятих цією доктриною плинності і боротьби – як основи всієї реальності в природі – не були розглянуті. Інші дослідники, такі як [13, с.365; 4, с. 30; 10, с.13], припускають, що цей фактор може пояснити, багато, зокрема, під цим можна мати на увазі політиків на політичній арені.

Також при розгляді політико-філософських розмислів Геракліта не можна не оминати його антидемократичні переконання. Як зазначає А.Лебедев, що після руйнування Мілета, політика персів щодо управління грецькими містами несподівано змінилася. Полководець Дарія в Малій Азії і Фракії Мардоній «прибрав всіх іонійських тиранів і встановив в містах демократії» (τοὺς γὰρ τυράννους τῶν Ἴόνων καταλάσας πάντας ὁ Μαρδόνιος δημοκρατίας κατίστα ἐς τὰς πόλεις.) [Hdt 6.43.1]. Таким чином, це була вже друга хвиля скинення тиранів в іонійських містах за життя ефеського філософа:

- перша, ініційована Арістагором на початку Іонійського повстання;
- друга, проведена Мардонієм після його придушення.

Автобіографічний фрагмент Геракліта про його друга Гермодора свідчить:

- по-перше, про те, що Геракліт був пристрасно залучений в політику свого часу;
- по-друге, про те, що він знаходився в глибокому конфлікті зі своїми громадянами» [2, с.14].

Саме це й спонукало мислителя до наступних відомих його сентенцій:

➤ Правильно було б усім дорослим ефесцям вдаватися і залишити поліс недорослям, за те, що вони вигнали Гермодора, найкориснішого з усіх громадян, зі словами: «Серед нас ніхто не буде найкориснішим, а то бути йому в іншому місці та з іншими!» (ἀξιὸν Ἐφεσίοις ἡβηδὸν ἀπάγξασθαι καὶ τοῖς ἀνήθοις τὴν πόλιν καταλιπεῖν, οἵτινες Ἑρμόδωρον ἄνδρα ἐωυτῶν ὀνήιστον ἐξέβαλον φάντες· ἡμέων μηδέ εἰς ὀνήιστος ἔστω, εἰ δὲ μή, ἄλλη τε καὶ μετὰλλων) [DK 22 B 121];

➤ «Один для мене – десять тисяч, якщо він найкращий» (εἰς ἐμοὶ μύριοι, ἓάν ἀριστος ἦ.) [DK 22 B 128].

Тому, можемо бачити – Геракліт, як і Платон – вважав, що керувати державою повинен не «натовп невігласів» (як при демократії), а інтелектуальна еліта, яка професійно володіє «політичним мистецтвом» так само як, як капітан вміє керувати кораблем.

Таким чином, проаналізувавши наявні джерела та фрагменти праць Ксенофана і Геракліта в контексті політико-філософської проблематики, можемо зробити наступні висновки:

1. Колофонський мислитель був одним з перших філософів, який опинився в ситуації політичного вигнання. Його праці наповнені критикою існуючого суспільно-політичного ладу як щодо верхівки міста, так і пересічних громадян. Через це ми бачимо негативне ставлення Ксенофана до тиранії, надмірної пихатості і чванливості, оскільки все це може призвести до дестабілізуючих і деструктивних явищ у соціумі – громадянських конфліктів та міжусобиць.

2. Філософська та суспільно-політична діяльність «плачучого філософа» є амбівалентною. Якщо жителі рідного міста його не розуміли, засуджували, то з інших міст Іонійського регіону, балканської Греції та Персії лунали досить позитивні і схвальні відгуки. Геракліт, на відміну від Ксенофана, позитивно ставився до тиранії, яка існувала в місті Ефес. Це, на наш погляд, було обумовлено тим, що сам він походив з царського роду, а тому йому було близьке розуміння того, що влада має зосереджуватися в руках однієї людини, але не народу загалом.

Література:

1. Лаптева, М. Ю. Мир архаического полиса в восприятии ионийских интеллектуалов, *Проблемы истории, филологии, культуры*. 2009. № 1 (23). С. 3–17.
2. Лебедев А. В. Логос Гераклита. Реконструкция мысли и слова (с новым критическим изданием фрагментов). СПб.: Наука, 2004.
3. Суриков И. Пифагор. М.: Молодая гвардия, 2013.
4. Agarwal A. What are the essence of change in business organizations? Project Guru. Knowledge Thank, 2011. Електронний ресурс, Режим доступу: <https://www.projectguru.in/publications/what-are-the-essence-of-change-in-business-organizations/>
5. Burnet J. Heraclitus: 139 Fragments. Translated by John Burnet, 1892.
6. Daniel M. The Problem of Change. In God is my Judge. 2009. Електронний ресурс, Режим доступу: <http://www.godismyjudgeok.com/change>.
7. Francis B. The Problem of Change: a Mystery of the Natural Order. 1997. Електронний ресурс, Режим доступу: <http://www.catholicism.org/pages/probchang.htm>
8. Hofweber T. The Meta-Change Problem. *NOUS*. 2009. № 43:2, P. 286-314.
9. Long H. S. Xenophanes' Concern with Ultimate Reality and Meaning, *Ultimate Reality and Meaning*. 1984. Volume 7. Issue 2, P. 102-116.
10. Rieppel O. Evolutionary Theory and the Creation Controversy, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2011.
11. Sholarin M. A., Wogu I. A., Olu-Owolabi F. E., Akoleowo V. O., Ogbuehi U. K. Heraclitus' notion of change and the political behaviour of democrats in nigeria: implications for political development, *Conference: National Psychological Associations Conference and 40 Years Anniverssary of the Psychology Department, University of Ibadan, Ibadan Oyo State. Nigeria. At: Department of Psychology, University of Ibadan, Ibadan, Oyo State, Nigeria Volume: 1*. Електронний ресурс, Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/310953972_HERACLITUS'_NOTION_OF_CHANGE_AND_THE_POLITICAL_BEHAVIOUR_OF_DEMOCRATS_IN_NIGERIA_IMPLICATIONS_FOR_POLITICAL_DEVELOPMENT
12. Wogu I. A. Ancient Greek Philosopher and Their Philosophy (Ed), *A Preface to Philosophy, Logic and Human Existence*. Pumack Educations Publishers, Lagos, 2010.
13. Wogu I. A. Problems in Mind: A New Approach to Age long problems and Questions in Philosophy and The Cognitive Science of Human Development. Pumack Educational Publishers, Lagos Nigeria, 2011. P. 365-386.